BILINGVIZM (IKKI TILLILIK) VA UNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Toxirjonov Muhammadyusuf Topiqjon o’g’li
Andijon davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o’qitish (koreys tili)
yo’nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23845028

Annotatsiya. Mazkur maqolada bilingvizm, ya’ni ikki tillilik hodisasining nazariy asoslari hamda uning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. Ikki tillilik shaxsning ikki tildan turli kommunikativ vaziyatlarda foydalanish qobiliyati sifatida talqin qilinib, uning oilaviy muhit, ta’lim tizimi, ijtimoiy munosabatlar, til siyosati, madaniy identifikatsiya va individual motivatsiya bilan aloqasi yoritiladi. Shuningdek, bilingvizmning kognitiv jarayonlar, shaxslararo muloqot, ijtimoiy moslashuv va o‘zlikni anglashga ta’siri nazariy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy va tizimli tahlil metodlaridan foydalanish asosida ikki tillilikning ijtimoiy muhit va individual psixologik xususiyatlar bilan o‘zaro aloqasi umumlashtiriladi. Tahlil bilingvizmni faqat til kompetensiyasi bilan cheklab bo‘lmasligini, uning rivojlanishida tilga bo‘lgan munosabat, ijtimoiy maqom, kommunikativ ehtiyoj va madaniy mansublik hissi ham muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Maqola xulosalari ikki tillilikni ta’lim va ijtimoiy muloqot jarayonlarida qo‘llab-quvvatlash, til o‘rganuvchilarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish hamda ko‘p tilli muhitda ijobiy til munosabatlarini shakllantirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: bilingvizm, ikki tillilik, ijtimoiy-psixologik omillar, til kompetensiyasi, madaniy identifikatsiya, til motivatsiyasi, ijtimoiy moslashuv, ko‘p tillilik.

English

Abstract. This article examines the theoretical foundations of bilingualism and the social and psychological factors influencing its development. Bilingualism is considered as an individual’s ability to use two languages in different communicative contexts. Particular attention is given to the roles of family environment, educational systems, social interactions, language policy, cultural identity, and individual motivation. The article also discusses the potential relationships between bilingualism, cognitive processes, interpersonal communication, social adaptation, and self-identification. Descriptive, comparative-analytical, and systems-based approaches are used to synthesize theoretical perspectives on the interaction between social conditions and individual psychological characteristics in bilingual development. The analysis suggests that bilingualism cannot be adequately explained solely in terms of linguistic competence, since attitudes toward languages, their social status, communicative needs, and feelings of cultural belonging may also shape language use and development. The article emphasizes the importance of supportive educational practices, positive language attitudes, and the consideration of learners’ psychological needs in multilingual environments. Its conclusions may contribute to the theoretical understanding of bilingualism and inform educational approaches aimed at promoting effective communication, social inclusion, and positive linguistic identity among bilingual individuals.

Keywords: bilingualism, bilinguality, sociopsychological factors, language competence, cultural identity, language motivation, social adaptation, multilingualism.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

На русском языке

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы билингвизма, или двуязычия, а также социально-психологические факторы, влияющие на его формирование и развитие. Двуязычие трактуется как способность человека использовать два языка в различных коммуникативных ситуациях. Особое внимание уделяется влиянию семейной среды, системы образования, социальных взаимодействий, языковой политики, культурной идентичности и индивидуальной мотивации. Теоретически анализируются взаимосвязи билингвизма с когнитивными процессами, межличностной коммуникацией, социальной адаптацией и осознанием собственной идентичности. На основе описательного, сравнительно-аналитического и системного подходов обобщаются научные представления о взаимодействии социальных условий и индивидуальных психологических особенностей в процессе развития двуязычия. Анализ показывает, что билингвизм не следует рассматривать исключительно как владение двумя языками, поскольку на его развитие и использование также влияют отношение к языкам, их социальный статус, коммуникативные потребности и чувство культурной принадлежности. В заключение подчёркивается значение благоприятной образовательной среды, положительного отношения к языковому многообразию и учёта психологических потребностей обучающихся. Выводы статьи могут способствовать дальнейшему изучению билингвизма и совершенствованию образовательных подходов в многоязычной среде.

Ключевые слова: билингвизм, двуязычие, социально-психологические факторы, языковая компетенция, культурная идентичность, языковая мотивация, социальная адаптация, многоязычие.

Kirish. Bugungi globallashuv, xalqaro aloqalarning kengayishi, migratsiya jarayonlarining jadallashuvi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi sharoitida ikki yoki undan ortiq tillardan foydalanish imkoniyati shaxsning ijtimoiy va kasbiy hayotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turli tillarda muloqot qilish ehtiyojining ortishi bilingvizm hodisasini zamonaviy tilshunoslik, psixolingvistika, sotsiolingvistika va ijtimoiy psixologiyaning dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Bilingvizm nafaqat ikki tilni bilish darajasi, balki shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvi, madaniy tajribasi, kommunikativ faoliyati va o‘zligini anglashi bilan bog‘liq murakkab hodisa hisoblanadi.

Bilingvizm tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Ayrim yondashuvlarda u ikki tilda yuqori darajada ravon so‘zlashish qobiliyati sifatida izohlansa, boshqa qarashlarda shaxsning ikki tildan muayyan kommunikativ vazifalarni bajarish uchun foydalanishi asosiy mezon sifatida belgilanadi. François Grosjean ikki tilli shaxslarni ikki monolingval, ya’ni bir tilli shaxsning oddiy yig‘indisi sifatida ko‘rish noto‘g‘ri ekanini ta’kidlaydi. Uning yondashuviga ko‘ra, bilingv shaxs o‘z tillaridan vaziyat, suhbatdosh, faoliyat turi va kommunikativ ehtiyojga qarab foydalanadi. Shu bois ikki tillilikni baholashda har bir til bo‘yicha alohida kompetensiyalar bilan bir qatorda, ularning kundalik hayotdagi funksional taqsimotini ham hisobga olish zarur (Grosjean, 1989).

Bilingvizmning shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘liq. Oila bolaning til tajribasi shakllanadigan dastlabki muhit bo‘lib, ota-onaning til tanlovi, oilada qo‘llanadigan tillarning mavqei, farzand bilan muloqotning muntazamligi va oilaning madaniy qadriyatlari ikki tillilik rivojiga ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim muassasalari, tengdoshlar guruhi, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar ham til o‘rganish hamda undan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, tillarning jamiyatdagi nufuzi, ularning ta’lim va mehnat bozoridagi ahamiyati, til siyosati hamda ijtimoiy munosabatlar bilingvizmning rivojlanish yo‘nalishiga ta’sir qilishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur maqola bilingvizmning ijtimoiy-psixologik omillarini nazariy jihatdan o‘rganishga yo‘naltirilgan. Tadqiqotning metodologik asosini bilingvizm, sotsiolingvistika, psixolingvistika va ikkinchi tilni o‘zlashtirishga oid ilmiy qarashlarni tizimli tahlil qilish tashkil etadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi.

1. Tavsifiy metod. Ushbu metod bilingvizm, ikki tillilik, til kompetensiyasi, til motivatsiyasi, kommunikativ xavotir va madaniy identifikatsiya tushunchalarining mazmunini yoritish uchun qo‘llanadi. Mazkur yondashuv orqali ikki tillilikning asosiy ko‘rinishlari va ularni tavsiflash mezonlari izohlanadi.

2. Qiyosiy-tahliliy metod. Bilingvizmning turli nazariy talqinlari, xususan, ikki tilda ravon so‘zlashishga asoslangan yondashuvlar bilan tillardan funksional foydalanishni asosiy mezon sifatida belgilovchi qarashlar o‘zaro qiyoslanadi. Shuningdek, bilingvizmning kognitiv ta’siri to‘g‘risidagi turli ilmiy natijalar va ularning metodologik cheklovlari ko‘rib chiqiladi.

3. Tizimli tahlil metodi. Ikki tillilikning shakllanishi alohida omillarning yig‘indisi sifatida emas, balki oila, ta’lim, ijtimoiy muhit, til siyosati, shaxsiy motivatsiya va madaniy identifikatsiya o‘zaro ta’sir qiladigan tizim sifatida tahlil qilinadi. Bu metod ijtimoiy sharoitlar va individual psixologik xususiyatlarning o‘zaro bog‘liqligini ochib berishga xizmat qiladi.

4. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi. Bilingvizm nazariyasi, ikkinchi tilni o‘zlashtirish, til va identifikatsiya, shuningdek, bilingvizmning kognitiv jihatlariga bag‘ishlangan ilmiy manbalar tahlil qilinadi. Grosjean, Bialystok, Baker, Fishman, Gardner va boshqa tadqiqotchilarning ishlari mavzuning nazariy asoslarini yoritishda foydalaniladigan muhim manbalar sifatida qaraladi.

Natijalar va tahlil. Bilingvizmga oid ilmiy qarashlarni nazariy tahlil qilish ikki tillilikning shakllanishi va rivojlanishi faqat til o‘rganish qobiliyati bilan belgilanmasligini ko‘rsatadi. Shaxsning ikki tildan foydalanish darajasi va usuli uning oilaviy muhiti, ta’lim olgan sharoiti, ijtimoiy aloqalari, kommunikativ ehtiyojlari, tilga bo‘lgan munosabati va shaxsiy motivatsiyasi bilan uzviy bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, bilingvizmni lingvistik, ijtimoiy va psixologik omillar birgalikda ta’sir ko‘rsatadigan ko‘p qirrali hodisa sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq.

Bilingvizmning nazariy xususiyatlari. Bilingvizm tushunchasining talqinida asosiy masalalardan biri ikki tilni bilish darajasini qanday aniqlash bilan bog‘liq. Bir yondashuvda ikki tillilik har ikki tilda yuqori darajadagi ravonlik va kompetensiyaga ega bo‘lish bilan izohlansa, funksional yondashuvda shaxsning tillardan kundalik hayotdagi turli vazifalarni bajarish uchun foydalanishi muhim hisoblanadi.

Grosjean (1989) bilingv shaxsni ikki monolingval shaxsning oddiy yig‘indisi sifatida baholash noto‘g‘riligini ta’kidlaydi. Chunki bilingvning tillardan foydalanish darajasi vaziyatga qarab farqlanadi: u bir tilda ilmiy yoki kasbiy faoliyat yuritishi, ikkinchi tilda esa oilaviy va kundalik muloqotni amalga oshirishi mumkin. Bunday holatda tillarning har biri shaxs hayotida o‘ziga xos kommunikativ vazifani bajaradi.

Bilingvizmni tavsiflashda uning shakllanish sharoiti va qo‘llanish xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. Masalan, bolalikdan ikki tilda muloqot qiluvchi shaxs bilan ikkinchi tilni maktab yoki oliy ta’lim davrida o‘rgangan shaxsning til tajribasi bir xil bo‘lmaydi. Xuddi shuningdek, ikki tilni muntazam ishlatadigan shaxsning til kompetensiyasi ularni faqat dars jarayonida qo‘llaydigan shaxsnikidan farq qilishi mumkin.

Bilingvizmning shakllanishiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy omillar. Bilingvizmning rivojlanishida ijtimoiy muhit muhim o‘rin tutadi. Til faqat axborot almashish vositasi emas, balki ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar va guruhga mansublikni ifodalovchi vosita hamdir. Fishman (1972) tilning qo‘llanishini ijtimoiy vaziyatlar, muloqot sohalari va ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Oilaviy muhit. Oila ikki tillilikning shakllanishida muhim dastlabki muhit hisoblanadi. Ota-onalarning qaysi tillarda muloqot qilishi, bolaga qaysi tilda murojaat qilishi, kitob o‘qish va suhbatlashish odatlari bolaning til tajribasiga ta’sir ko‘rsatadi. Agar ikki til muntazam va mazmunli muloqotda qo‘llansa, bola har ikki tilni turli vaziyatlarda ishlatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Biroq oilada ikki tilning mavjudligi o‘z-o‘zidan har ikki tilda bir xil kompetensiya shakllanishini kafolatlamaydi. Bunda muloqotning sifati, davomiyligi va til ishlatiladigan vaziyatlar ham ahamiyatga ega.

Ta’lim muhiti. Maktab, oliy ta’lim muassasasi va til kurslari shaxsning ikkinchi tilni o‘zlashtirishida muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim jarayonida tilning faqat grammatik qoidalarini o‘rganish emas, balki undan real kommunikativ vaziyatlarda foydalanish imkoniyatini yaratish ham zarur. O‘quvchilarning savol berishi, guruhda ishlashi, fikrini erkin ifodalashi va xatolar ustida ishlashi uchun qulay sharoit yaratilishi til kompetensiyasining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Munozara. Bilingvizmning ijtimoiy-psixologik omillarini o‘rganish natijalari ikki tillilikni faqat til kompetensiyasining miqdoriy ko‘rsatkichi sifatida baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Shaxsning ikki tildan qanday foydalanishi, ularni qaysi vaziyatlarda tanlashi va til o‘rganishga qanday munosabatda bo‘lishi ijtimoiy sharoitlar hamda individual psixologik xususiyatlarning o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq. Shu jihatdan, bilingvizmning murakkab tabiatini tushuntirishda sotsiolingvistik va psixolingvistik yondashuvlarni birlashtirish muhimdir.

Bilingvizmni aniqlash mezonlari yuzasidan turli nazariy qarashlar mavjudligini ta’kidlash lozim. Ikki tilda teng darajada ravon so‘zlashishni asosiy mezon sifatida belgilash ayrim shaxslarning real til tajribasini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Masalan, inson bir tilda kasbiy faoliyat olib borib, ikkinchi tilda oilaviy yoki ijtimoiy muloqotni amalga oshirishi mumkin. Grosjean (1989) ilgari surgan yondashuv bilingv shaxsning til resurslari uning kundalik ehtiyojlari va kommunikativ vazifalari bilan bog‘liq holda shakllanishini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Shuning uchun ikki tillilikni baholashda til kompetensiyasi bilan bir qatorda, tillarning funksional taqsimotini ham e’tiborga olish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Bilingvizm va uning ijtimoiy-psixologik omillarini nazariy jihatdan o‘rganish natijasida ikki tillilik murakkab, ko‘p qirrali va turli omillar ta’sirida shakllanadigan hodisa ekanligi asoslandi. Bilingvizmni faqat ikki tilda ravon so‘zlashish darajasi bilan cheklab qo‘yish shaxsning real til tajribasini to‘liq tushuntirishga imkon bermaydi. Shu sababli tillarning funksional taqsimoti, kommunikativ vazifalari, ijtimoiy qo‘llanish sohasi va shaxsning ularga bo‘lgan munosabatini ham hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupov, O. K. (2013). Tilshunoslikda sotsiolingvistik yo‘nalishlar va bilingvizm masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya, 184 b.
2. Sodiqov, A. (2015). Sotsiolingvistika asoslari. Darslik. Toshkent: Universitet, 210 b.
3. Nurmonov, A. (2012). Tanlangan asarlar. III jild: O‘zbek tilshunosligining nazariy va amaliy masalalari. Toshkent: Akademnashr, 340 b.
4. Safarov, O. (2007). Pragmalingvistika. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 250 b.
5. Yo‘ldoshev, B. (2011). Hozirgi o‘zbek adabiy tilida muloqot jarayoni va uning lingvistik-psixologik xususiyatlari. Samarqand: Zarafshon, 172 b.
6. Dadaboyev, H. (2018). O‘zbek muloqot xulq-atvori va sotsiolingvistika asoslari. Toshkent: Mumtoz so‘z, 220 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.